

ДЕТЕРМІНАНТИ САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті висвітлено підходи щодо сутності поняття *самоздійснення*. Запропоновано авторське його визначення. Показано зв'язок між самоздійсненням, самореалізацією й саморозвитком. Розкрито особистісні детермінанти самоздійснення (мотиваційно-сміслові), зокрема потреби, мотиви, цілі та сенс життя особистості. Особливу увагу приділено ціннісним орієнтаціям, які визначають пріоритетну сферу життєдіяльності людини, а також можливі способи її прояву – власне процес самоздійснення особистості. Зазначено, що повнота самоздійснення залежить від того, наскільки людина розкрила свої здібності, а життя й діяльність відповідають її інтересам, прагненням.

Ключові слова: самоздійснення, самореалізація, саморозвиток, детермінанти самоздійснення, ціннісні орієнтації, особистість.

Гуляс І. А. Детерминанты самоосуществления личности. В статье отражаются подходы относительно сущности понятия *самоосуществление*. Предложено авторское его определение. Показывается связь между самоосуществлением, самореализацией и саморазвитием. Раскрываются личностные детерминанты самоосуществления (мотивационно-смысловые), в частности потребности, мотивы, цели и смысл жизни личности. Особенное внимание уделяется ценностным ориентациям, которые определяют приоритетную сферу жизнедеятельности человека, а также возможные способы ее проявления – собственно процесс самоосуществления личности. Отмечается, что полнота самоосуществления зависит от того, насколько человек раскрыл в себе свои способности, а жизнь и деятельность отвечают ее интересам, стремлениям.

Ключевые слова: самоосуществление, самореализация, саморазвитие, детерминанты самоосуществления, ценностные ориентации, личность.

Gulyas I. A. Determinants of Self Realization of Personality. The approaches to concept of realization investigation are highlighted in the article. Authors determination is offered. The interaction of concepts realization, self-realization and self-development is represented. The personality determinants of realization (motivational semantic) are exposed, in particular necessities, reasons, goals and sense of life of personality. The special attention is focused on the valued orientations which determine the priority sphere of vital functions of person, and also the possible methods of its display – the process of realization of personality. It is marked that plenitude of realization depends on that, as far as a man exposed in itself the capabilities, as far as life and activity answer its interests, aspirations.

Key words: self realization, self-realization, self-development, determinants of realization, valued orientations, personality.

Постановка наукової проблеми та її значення. Потреба формування мотивації й установки на самоздійснення та самоактуалізацію громадян у сучасній соціально-економічній ситуації українського суспільства зумовлена тим, що економічний потенціал останнього визначається потенціалом самоздійснюваних його суб'єктів. “Економічне диво” розвинених країн є наслідком свободи самовираження, самореалізації й самоздійснення їх громадян. Вивчення феномену самоздійснення та психологічних умов, які впливають на нього, сприяє пріоритетному розвитку певних якостей особистості мешканців України, що може бути відображено у формуванні спеціальних соціальних програм, відкритті консультаційних центрів, розробці психологічних тренінгів, нових спецкурсів у межах ЗОНЗ і ВНЗ тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Різні аспекти проблеми самоздійснення висвітлені у зв'язку з вивченням самоактуалізації (Є. І. Ісаєв, А. Маслоу, В. І. Слободчиков та ін.); особистісного зростання (К. Роджерс й ін.); особистісної майстерності (П. Сенге та ін.); виразності (Г. Олпорт й ін.); самореалізації (К. О. Абульханова-Славська, Л. А. Коростилева та ін.); самотрансценденції (А. О. Реан, В. Франкл й ін.); самоутвердження (В. М. Келасьєв та ін.); особистісного самоздійснення (Л. А. Анциферова, Б. С. Братусь й ін.); самосвідомості (В. В. Столін та ін.); розвитку потенціалу (Б. Г. Ананьєв, Б. Ф. Ломов й ін.); досягнення акме (А. А. Деркач, Н. В. Кузьміна та ін.); психології життєвого шляху особистості (К. О. Абульханова-Славська, Є. І. Головаха й ін.); життєвих сценаріїв (Е. Берн, В. М. Дружинін та ін.); суб'єктної активності (В. М. Панферов, В. О. Татенко й ін.); життєвих відношень і смисложиттєвих орієнтацій (Д. О. Леонтьєв, О. Б. Старовойтенко та ін.); стилю й смислу життя (Л. М. Коган та ін.); життєвого світу (Ф. Ю. Василюк, Т. М. Титаренко, В. Шутс й ін.).

Філософський формат проблеми самоздійснення як пошуку та реалізації смислу життя й призначення людини розкривають науковці-філософи (Н. А. Бердяєв, В. І. Несмелов, В. В. Розанов, С. Л. Франк, П. А. Флоренський та ін.) шляхом аналізу онтологічних питань буття.

Наразі окремі питання анонсованої теми досліджують і вітчизняні вчені-психологи (Т. О. Ларіна, В. А. Крайчинська, С. Д. Максименко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, К. О. Черемних й ін.).

Отже, проблема самоздійснення набула широкого висвітлення і в спеціальній, і у філософській літературі. Проте, незважаючи на роз-

маїття підходів, існують і суперечності. Досі немає єдиного визначення терміна *самоздійснення*, не розмежовано форми його прояву, не опубліковано робіт, присвячених аналізу вказаного феномену за віковими періодами.

Мета статті – розкрити сутність детермінант самоздійснення особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Віддавна й нині вчених, філософів, пересічних громадян хвилює проблема внутрішнього перетворення людини та її зовнішнього прояву, наскільки вона здатна виражати власну сутність у зовнішній і внутрішній діяльності, якою мірою та як може себе розвивати. Найширшим поняттям досліджуваної сфери, на нашу думку, є поняття *самоздійснення*.

Наразі в науці *самоздійснення* розуміють двояко: з одного боку, як кінцевий результат життя людини, підсумок життєвого шляху, коли “цінності та цілі, до яких прагнула людина, свідомо чи несвідомо отримали адекватну реалізацію”, як здійснений, кінцевий результат самореалізації, повна реалізація можливостей особистості (Л. Коростилєва, Ш. Бюлер та ін.). Щодо цього Л. М. Коган зазначає, що “в процесі самоздійснення людина опредметнює свої сутнісні сили – здібності, таланти, творчі можливості – у продуктах своєї праці, матеріальних чи духовних цінностях” [6, 17]. З іншого боку – як процес “утілення” себе в житті, тоді воно, на думку Ш. Бюлер, у різні вікові фази може виступати як хороше самопочуття (віком до 1,5 року), переживання завершення дитинства (12–18 років), самореалізація (у зрілості), здійснення (у старості).

На основі семантичного аналізу поняття *самоздійснення* О. В. Селєзньова [8, 193] виокремлює такі його значення: самоздійснення – це одночасно процес (рух до своїх сутнісних, істинних начал) і результат (буття істини й істина буття); самоздійснення припускає, що активність у процесі руху до сутності виходить від власне людини, тобто здійснити себе може лише вона сама; самоздійснення як сформульований у ролі мети-ідеалу результат спрямовує саморозвиток людини загалом. У цьому контексті М. К. Мамардашвілі зазначав, що головна пристрасть людини – це “бути”, відбутися, здійснитися.

На нашу думку, самоздійснення – це процес опредметнення, утілення себе, своєї самості – сил, здібностей, цілей, смислів, цінностей тощо – у матеріальній і духовній дійсності в різних формах.

У зв'язку з проблемою самоздійснення особистості постає питання розуміння форм її активності. У цьому плані дослідники однак не згодні в тому, що можна виокремити дві форми останньої: адаптацію як пристосування до середовища й самоздійснення. На думку О. М. Леонт'єва, особистість як “спеціальне людське утворення ... не може бути виведене з пристосувальної діяльності”. С. Л. Рубінштейн також виділив самоздійснення (як здійснення своєї сутності) і протиставив його існуванню [1]. Натомість А. В. Петровський, критикуючи сучасні підходи, які ґрунтуються на постулаті доцільності активності особистості, пристосувальному характері психічних процесів, виокремив наднормативну активність людини, що не виводиться з адаптаційних прагнень.

К. О. Абульханова-Славська, розвиваючи зазначений підхід, використовує поняття *активність*, описуючи процеси самоздійснення. “Активність – це спосіб реалізації потреб у діяльності, спілкуванні, самовираженні, самоздійсненні особистості у формах життя” [1, 151]. Активність має на увазі також ініціативу у вигляді реалізації своїх почуттів, міркувань, бажань і відповідальність – добровільне прийняття обов'язків. Активність передбачає і два взаємопов'язаних процеси в житті людини – присвоєння й об'єктивацію: “...присвоєння указує на ступінь активності особистості в оволодінні культурою, досвідом, соціальними можливостями... Поняття об'єктивації позначає аспект діяльності, участі індивіда в суспільному виробництві (у широкому сенсі – духовному й матеріальному), його індивідуальний вклад у діяльність. У цій об'єктивації самовиражається, самоздійснюється, самореалізується особистість” [2, 554].

В. М. Дружинін також висував тезу про наявність двох базових форм активності людини у взаємодії її як суб'єкта з об'єктом: адаптивною й перетворювальною. У першому випадку суб'єкт пристосовується до об'єкта (довкілля), асимілюючи його якості, в другому – перетворює його, де виокремлюється дві форми перетворення – конструктивна (творча активність) і деструктивна (руйнівна поведінка).

Так само варто зважати й на погляди Г. Олпорта, який, услід за А. Маслоу, виокремлює два типи прагнень – дефіциту й росту. Одні люди переважно прагнуть до зниження напруги, у їхніх інтересах немає нічого творчого. Інтереси ж інших, навпаки, є способом підтримки й вектора напружень, а не їх уникнення і призводять до ускладнень та безмежно напружують життя. Цілі таких людей недо-

сяжні. Натомість довгострокові цілі, суб'єктивні цінності й усеосяжні інтереси “примушують”, спонукають людину до неперервного саморозвитку та вдосконалення і себе, і своєї дійсності. Довкілля, людське оточення, на думку К. Гольдштейна, може і допомагати, і перешкоджати самореалізації особистості. Згода з довкіллям полягає або у володінні ним, або у пристосуванні до нього. Услід за Гольдштейном А. Анг'ял у роботах використовує термін *саморозвиток*, смисл якого полягає в зростанні автономії (незалежності від довкілля, самодетермінації) і гомонії (прагнення брати участь, відповідати довкіллю (пристосування), що виражається в продуктивності людини та її мотивації на любов).

Зауважимо, що саморозвиток, самозростання, перевершення себе найчастіше переживається як дуже позитивно емоційно забарвлене життєздійснення. Людина відчуває, що вона живе, існує в реальності, а не у власних імагінаціях, постійно наближається до власної сутності, до певної глибинної правди про себе, свої можливості, обдаровання [9, 305].

Психічну адаптацію зазвичай визначають як процес установалення оптимальної відповідності між довкіллям та особистістю в здійсненні діяльності останньою, який дає змогу індивідууму задовольняти актуальні потреби й реалізовувати пов'язані з ними значущі цілі (зберігаючи психічне та фізичне здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки до вимог довкілля. І. Б. Дерманова, уточнюючи це поняття, розмежовує адаптацію й самореалізацію, зазначаючи, що “адаптація – це реалізація тієї особистісної структури, яку ми маємо, а самореалізація – реалізація істинної природи і глибинної сутності людини” [5, 25]. “Соціально-психологічну адаптацію розуміють як постійний процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Відомо, що її типи формуються залежно від структури потреб і мотивів індивіда. Саме специфіка й індивідуальні особливості останньої є вирішальними факторами вибору шляху адаптації” [4, 24]. Хоча адаптація та самоздійснення протиставляються, але, за Є. Є. Вахромовим, людина, здатна творчо діяти, розвивається й “виростає” упродовж життя з людини, котра адаптується; здатність до надситуативної активності надбудовується над сформованими соціальними та індивідуальними компетентностями. Ця теза узгоджується з дослідженнями К. Роджерса, котрий зазначав, що людина, яка прямує за вектором до того,

щоб “бути тим, ким вона є”, відчуває зростаючу гордість за себе як відкритого, реалістичного, внутрішньо керованого собою представника людського роду, котрий мужньо й творчо пристосовується до труднощів змінюваної ситуації. В. Франкл також указував на те, що нормально функціонуюча людина, на відміну від невротика, не лише бореться за свою самість, а й узгоджує поведінку з реальною життєвою ситуацією. “Існування немає поза його фактичністю, проте воно не розчиняється у власній фактичності. Існування і є те, що завжди виходить за межі власної фактичності” [10].

Отже, у процесі адаптації, пристосування до довкілля відбувається асиміляція людиною досягнень й особливостей її оточення, а в процесі самоздійснення – прояв власної сутності через його (середовище) перетворення, причому воно може бути і конструктивне, і неконструктивне.

Джерелом самоздійснення, на думку Л. Н. Когана, можна вважати внутрішньо властиву особистості суперечність між її життєвою метою (сенсом її життя) і її реальними буттям та ступенем наближення до цієї мети. Відповідно, якщо немає цілей у житті чи вони не визначені, не усвідомлені, то й потреба в самоздійсненні як прагненні досягнути цих цілей буде не актуальною. А якщо мета досягнута, то можна говорити про самореалізацію як результат. Самореалізація триває до останніх днів життя людини. Вона складається з низки конкретних актів самореалізації – здійснення ближніх й етапних цілей, послідовна реалізація яких і складає здійснення життєвої мети людини, сенсу її життя. Відповідно, етапами самореалізації учений пропонує трактувати виконання життєвих планів як досягнення ближніх і віддалених цілей. Життєві плани, за Коганом, – це плани самореалізації особистості. Здійснення кожного конкретного плану, певного етапу самореалізації особистості спонукає до появи нових цілей самореалізації, а відтак, і нових життєвих планів.

М. В. Шугуров [11], розглядаючи самоздійснення як вияв загального, а самореалізацію – особливого через загальне, показує, що між цими феноменами є певна точка дотику: самореалізація спрямована і на суб’єкт, і на об’єкт, поєднує в собі й самооб’єктивування сутнісних сил, і самосуб’єктивування (“споглядання”, “пізнавання себе” в предметному світі та у світі цінностей). Останнє надзвичайно важливе: самореалізація є самоутвердженням не тільки й не стільки через творення предметного світу, а безпосередньо через самотворення, саморозвиток. Це і є точкою дотику самоздійснення та самореалізації:

перше як явище більш загального порядку включає інше, стає з ним схожим, доповнюється його особливостями.

Ціннісні орієнтації людини – другий складник особистості, що обумовлює особливості її самоздійснення (А. А. Бодальов, О. П. Варламова, В. Франкл та ін.). Цінності представлені в культурі, і людина засвоює їх у процесі виховання, уходження в певне суспільство, соціальну групу. Дослідники зазначають, що для повноцінного самоздійснення людини особливо значущим є прийняття загальнолюдських цінностей і цінностей, які ведуть до вищих рівнів самоздійснення (щоправда, кожен розуміє ці цінності по-різному, відповідно до своєї концепції).

Існує низка підходів щодо тлумачення категорії *цінність*. Складність визначення цього поняття обумовлена тим, що воно є одночасно і мотиваційним, і когнітивним утворенням, яке здійснює психічну регуляцію поведінки людини в соціальному середовищі та детермінує процес пізнання людиною соціального світу. Таке двояке трактування цінностей пояснюється їхньою смисловою природою [7], тому “цінності” особистості є складним психологічним феноменом, що характеризує спрямованість і зміст активності особистості, надає сенсу й задає вектор особистісним позиціям, поведінці, учинкам.

Сьогодні найпопулярнішим підходом щодо вивчення цінностей у психології є концепція Ш. Шварца, де цінності трактуються як певні (часто не усвідомлювані) критерії вибору й оцінки людиною власних учинків, інших людей і подій. Грунтуючися на теоретичних і емпіричних дослідженнях, Шварц згрупував цінності в десять блоків (типів мотивації): влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, самотійність, універсалізм, доброзичливість, традиція, конформність, безпека, що, на думку вченого, визначають спрямованість і конкретних дій індивіда, і всієї його активності. Кожному типу мотивації відповідає провідна мотиваційна мета.

Згадана модель цілком співвідноситься з мотиваційно-потребовою пірамідою А. Маслоу: універсалізм, стимулювання й саморегуляція співвідносяться з потребою в самоактуалізації; влада та досягнення – з потребою у визнанні; конформність, традиція, доброзичливість – із соціальними потребами, безпека – із потребою в безпеці; гедонізм – із фізіологічними потребами.

В. Франкл зосереджував увагу лише на цінностях, що роблять життя людини осмисленим. Такими вчений уважав: цінності творчості

(передусім працю); цінності переживання (зокрема любов); цінності “відношення” (свідомо вироблена позиція в критичних життєвих обставинах, які неможливо змінити).

О. П. Варламова об’єднує життєві цінності, цілі, завдання, сенси, вищі переживання, духовний досвід у місію долі як детермінанту самоздійснення особистості. Те, наскільки в подіях утілюються реальні інтереси, життєві цінності, настільки й місія людини відображає її почуття, емоції, переживання. Із цінностями людини пов’язаний також рівень її морального розвитку.

Л. І. Анциферова [3] стверджує, що чим більше в особистості виражена здатність до цілеутворення й адекватного саморозвитку, тим у підсумку вищий рівень її самореалізації. Розвиток особистості визначає ступінь адекватного докладання її власних зусиль зі самоздійснення, виражених у діяльності. А відтак особливо важливим у виборі конструктивного шляху самоздійснення є уявлення людини про себе, її *Я*-концепція.

Я-концепція – одна з головних детермінант виокремлюється в теоріях, котрі ґрунтуються на уявленні про самоздійснення як процес самовдосконалення, особистісного росту (А. Анг’ял, К. Роджерс та ін.). Дослідники самореалізації як здійснення свого потенціалу відзначають передусім адекватність образу *Я*, особливо вказуючи на важливість процесів самопізнання (К. О. Абульханова-Славська). Утілення саме власного внутрішнього потенціалу та здібностей, талантів, а не *Я*-концепції, буде визначати справжню, а не псевдосамореалізацію (Ф. Перлз).

Загалом повнота самоздійснення залежить від того, наскільки людина розкрила в собі свої здібності, наскільки життя й діяльність відповідають її інтересам, прагненням (К. Гольдштейн, І. Б. Дерманова, В. М. Дружинін та ін.).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, особистісними детермінантами чи факторами вибору стратегії та сфери самоздійснення є мотиваційно-сміслові – потреби, мотиви, цілі й сенс життя особистості. У зв’язку з потребами обирається основна сфера активності людини, той плац, де може відбуватися процес самоздійснення. Мотиви визначають стратегію самоздійснення: якщо в людини є усвідомлена потреба, необхідність розкриття себе, свої внутрішні потенціали, то вона буде прагнути до самореалізації. Якщо ж людина спрямована на служіння іншим людям, на повну віддачу

себе, вона мотивована певною ціллю поза собою, тоді її стратегія самоздійснення набуватиме ознак самотрансценденції. Якщо ж людина пливе за течією, живе насущними нагальними проблемами, то максимум, що вона може, – це самовиражатися, проявляти свої особливості в актуальній діяльності. Ціннісні орієнтації – що є значущим та головним для людини, а що – другорядним. Ціннісні орієнтації визначають пріоритетну сферу життєдіяльності людини, а також можливі способи її прояву, тобто як, власне, відбувається процес самоздійснення особистості. Цінності й потреби впливають на те, на якому рівні відбувається процес самоздійснення – індивіда, особистості, суб'єкта, індивідуальності. Сенс життя – заради чого людина існує, діє в цьому світі – визначає загальну стратегію життя людини.

Перспективу розробки проблеми вбачаємо у вивченні сфер самоздійснення особистості.

Література

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб. : Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Абульханова-Славская К. А. Жизненная стратегия: как её строить? : [учеб. пособие] / К. А. Абульханова-Славская. – Самара : Изд. дом БАХРАХ-М, 2003. – 768 с.
3. Анциферова Л. И. Психологические закономерности развития личности человека и проблема непрерывного образования / Л. И. Анциферова // Психол. журн. – 1980. – Т. 1, № 2. – С. 52–60.
4. Дерманова И. Б. Некоторые аспекты феномена самореализации / И. Б. Дерманова, Л. А. Коростылева // Психологические проблемы самореализации личности / под ред. А. А. Крылова, Л. А. Коростылевой. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1997. – Вып. 1. – С. 20–40.
5. Дерманова И. Б. Самореализация и уровни нравственного развития / И. Б. Дерманова // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 2 / под ред. А. А. Реана, Л. А. Коростылевой. – СПб. : [б. и.], 1998. – С. 46–55.
6. Коган Л. Н. Самореализация личности как социальный процесс / Л. Н. Коган // Социально-культурные предпосылки самореализации личности в социалистическом обществе : [сб. ст.]. – Свердловск : УНЦ АН СССР, 1983. – С. 3–33.
7. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
8. Селезнёва Е. В. Самоосуществление как акмеологическая категория / Е. В. Селезнёва // Мир психологии. – 2007. – № 1. – С. 192–203.
9. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Тетяна Михайлівна Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

10. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл ; [под общ. ред. Л. Я. Гозмана, Д. А. Леонтьева]. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
11. Шугуров М. В. Социальный конфликт и самоосуществление личности / М. В. Шугуров. – Саратов : Изд-во Сарат. гос. акад. права, 1992. – 242 с.